

Alfred Czesła

"Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)", Ryszard Michalak, Warszawa 2002 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 100-102

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

się [ze], o ile ten stan potrwa dłużej, to oni o naszych krzywdach się dowiedzą”¹⁰. W miesiąc po tym oświadczeniu Prezydium Rady Ministrów przyznało Kościołowi Metodystycznemu pełne prawa wyznaniowe¹¹ i raczej z tym oświadczeniem — a nie sytuacją w latach okupacji — należy kojarzyć wyjątkowo silną pozycję Kościoła Metodystycznego w Polsce w pierwszych powojennych latach.

Razi w książce J. Borowiaka ucieczka od dokumentowania w przypisach opisywanych faktów czy sytuacji. Tymczasem monografię powinna cechować m.in. jasność co do źródeł danych stwierdzeń. Z drugiej strony J. Borowiak zdradził jednak nieprzeciętne predyspozycje do pracy naukowej. I chociaż recenzowane tu dzieło jest raczej próbą monografii niż monografią, to wszystko wskazuje na to, że — po rzetelnym zgłębieniu źródeł i zapoznaniu się z całą literaturą przedmiotu — to właśnie J. Borowiak może napisać w pełni wartościową monografię metodyzmu polskiego.

Ryszard Michalak

Ryszard Michalak, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945—1956)*, Wydawnictwo Naukowe SEMPER, Warszawa 2002, ss. 364.

Pod koniec 2002 r. czytelnicy otrzymali kolejną interesującą monografię poświęconą relacjom Kościołów protestanckich z władzą komunistyczną. Dotychczas na Warmii i Mazurach ukazały się aż trzy książki poświęcone tej problematyce: *Ewangelicy na Warmii i Mazurach. Dzieje i współczesność*, pod red. Erwina Kruka (Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie, Olsztyn 2001) i także Erwina Kruka *Ewangelicy w Olsztynie. Z dziejów parafii w latach 1772—2002* oraz Jacka Macieja Wojtkowskiego *Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972—1992* (Kuria Metropolitalna Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn 2002). W skierowanych do czytelnika słowach od autora czytamy m.in.: „Nadrzędnym celem tej książki jest ukazanie sytuacji Kościołów protestanckich w realiach polityki wyznaniowej przyjętej przez władze partyjno-państwowe w latach 1945—1956”. Problematyka ta tym bardziej zasługuje na przybliżenie, gdyż charakterystyczne dla większości prac z zakresu polityki wyznaniowej powstałych po 1989 r. jest to, że ich autorzy skupiali się głównie na relacjach: państwo — Kościół Rzymskokatolicki, niemal całkowicie pomijając zagadnienia na szczeblu: władza a wyznania nierzyskokatolickie. Aspekt ten nabiera szczególnego znaczenia w dobie ekumenizmu, który stał się już dobru wspólnym wszystkich nurtów chrześcijaństwa.

Spośród wszystkich Kościołów nierzyskokatolickich, zrzeszonych dziś w Polskiej Radzie Ekumenicznej, najwięcej miejsca w swej książce poświęcił Michalak Kościołowi Ewangelicko-Augsburskiemu oraz Kościołowi Metodystycznemu. Oba te Kościoły w latach 1945—1956 należały, a trzeba dodać, że należą i do dziś, do najaktywniejszych w rozwoju życia religijnego.

Podstawę źródłową recenzowanej publikacji stanowią przede wszystkim materiały archiwalne zgromadzone w centralnych i wojewódzkich archiwach państwowych. Olbrzymią rolę w pracy Michalaka odegrały również pamiętniki, odpisy dokumentów

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Zob. DzU RP 1945 z 16X, poz. 259.

pochodzących od osób prywatnych, jak i relacje ludzi Kościoła. Autor wykorzystał też akty prawne publikowane w „Dzienniku Ustaw” i „Monitorze Polskim” oraz artykuły i informacje zamieszczane w mediach. Cennym, chociaż w niewielkim stopniu wykorzystanym źródłem, były również materiały znajdujące się w Archiwum Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie.

Bez zastrzeżeń należy uznać sposób wykorzystania zgromadzonej literatury przedmiotu. Zawarte w książce teksty posiadają szeroką bazę materiałową, przywołują liczne pozycje bibliograficzne. Jedną piątą objętości (73 strony) stanowią przypisy, niejednokrotnie czytelnik odnosi wrażenie, iż autorowi sprawia trudność poruszanie się po materiale archiwalnym.

Książka została wydana bardzo starannie, od strony redakcyjnej dopracowana perfekcyjnie.

Materiał zawarty w recenzowanej książce został podzielony — według układu chronologiczno-problemowego — na kilka rozdziałów, z których każdy stanowi odrębną część poświęconą relacjom Kościołów protestanckich z komunistyczną władzą.

W rozdziale I (ss. 12—42) omówione zostały ogólne założenia polityki wyznaniowej państwa polskiego po II wojnie światowej. Z tej części opracowania dowiadujemy się o stosunku marksizmu i leninizmu do religii, władz partyjno-państwowych do Kościoła rzymskokatolickiego, miejscu Kościołów protestanckich w polityce wyznaniowej i odpowiedzialności polskich komunistów za tę politykę. Zbędnym dodatkiem jest podrozdział dotyczący stosunku marksizmu i leninizmu do religii. Jego kosztem warto byłoby wyodrębnić część poświęconą polityce wyznaniowej w II Rzeczypospolitej. Problematyka ta w recenzowanej książce ma zaledwie charakter śladowy.

Rozdział II (ss. 43—127), najobszerniejszy ze wszystkich, został poświęcony odbudowie Kościołów protestanckich w Polsce po II wojnie światowej. Jest w nim mowa o: Kościołach protestanckich w okresie międzywojennym i w latach okupacji; przeobrażeniach strukturalno-prawnych i organizacyjnych Kościołów nierzyskokatolickich, tj. Ewangelicko-Augsburskiego, Ewangelicko-Reformowanego, Metodystycznego, Ewangelicko-Baptystycznego i Unii Zborów Adwentystów Dnia Siódmego.

W rozdziale III (ss. 128—168) omówiono: akty prawne dotyczące nieruchomości zborów i stosunek ewangelików do tych aktów, problem przejmowania kościołów ewangelickich przez Kościół rzymskokatolicki, tzw. sprawy: wotczyńska, bytomska, gliwicka, katowicka, mazurska i łódzka. W tej części pracy jest też mowa o majątkach ewangelickich przejętych przez państwo. Problem ten wywołał największe emocje w środowisku protestanckim, które podejmowało działania na rzecz zagwarantowania dotychczasowych praw do jego świątyń oraz uzyskania praw do Kościołów opuszczonych przez Niemców na ziemiach zachodnich i północnych. Na Warmii i Mazurach zjawisko to występujące zwłaszcza w latach 1972—1992 szczegółowo opisał w przywołanej pracy ks. Jacek Maciej Wojtkowski.

W rozdziale IV (ss. 169—201) zostały poddane analizie: polityka państwa wobec ludności rodzimej Warmii i Mazur; stosunek Kościoła protestanckiego do „problemu mazurskiego” i „akcji mazurskiej”. Analiza ta ukazuje niechętną postawę państwa wobec ludności rodzimej Warmii i Mazur, z którą to grupą utożsamiały się Kościoły protestanckie. Broniąc i osłaniając tę grupę etniczną przed działaniami ówczesnych władz, były jednak bezradne.

Rozdział V (ss. 202—224), najkrótszy ze wszystkich i sprawiający autorowi największe

trudności, został w całości poświęcony postawom duchownych i świeckich osób kościelnych wobec „nowej rzeczywistości” w świetle ich aktywności politycznej. Znajdziemy tu także ocenę działaczy i duchownych protestanckich dokonaną przez władze państwowe. Były to różne, nawet sprzeczne oceny, często rozbieżne na szczeblu władz powiatowych, wojewódzkich i szczebla centralnego. Wydaje się jednak, że problem ten wymaga dalszych badań, głównie biograficznych.

Zamykający publikację rozdział VI (ss. 225—250) opisuje działalność Kościołów protestanckich na forum Rady Protestanckich Kościołów RP i Chrześcijańskiej Rady Ekumenicznej. Poruszona tu została sprawa ewangelickich „zborów niepolskich” oraz międzynarodowe kontakty polskich Kościołów protestanckich. Myśl wywodząca się z tradycji Kościołów protestanckich poświęcona ekumenii wymaga jednak wyrazistego oświetlenia z przywołaniem licznych dokumentów.

Dla czytelnika z naszego regionu najbardziej interesująca jest druga część rozdziału III poruszająca problem przejmowania kościołów ewangelickich przez Kościół rzymskokatolicki, tj. tzw. sprawa mazurska, oraz rozdział IV w całości poświęcony polityce państwa i Kościołów protestanckich wobec ludności rodzimej Warmii i Mazur, która w dużej części była wyznawcami Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Kościoła Metodystycznego. Ludność ta, rozgoryczona miejscem (druga kategoria), jakie wyznaczyło jej państwo i społeczeństwo polskie, korzystała z niemal każdej okazji, aby wyjechać na stałe — najczęściej do obu ówczesnych państw niemieckich.

Należy jednak wyraźnie podkreślić, że cała recenzowana praca jest niezwykle ciekawa. Ma czytelny układ, jest dobrze udokumentowana pod względem danych liczbowych, a także zawiera wiele nowych, często nieznanych, interesujących informacji. Uzupełnienie tekstu podstawowego stanowią dodatkowe wyjaśnienia i przykłady lub umieszczone odrębnie cytaty. Tabele i opisy organizacyjne Kościołów protestanckich również znacząco podnoszą wartość poznawczą pracy.

W publikacji zdarzają się jednak luki. Brakuje pełnych odwołań do materiałów znajdujących się w AKKEH w Warszawie. Na podstawie recenzowanej książki trudno dociec istoty Kościołów protestanckich — tzn. jaka jest ich myśl chrześcijańska, doktryna, idea odmienności od innych Kościołów. Z drugiej strony nie to było celem tej publikacji.

Uwagi te nie wpływają jednak na wysoką merytoryczną ocenę książki. Książką tą winny się zainteresować szerokie kręgi czytelników: działaczy społeczno-politycznych i publicystów, pracowników nauki i studentów oraz tych wszystkich, których interesują współczesne stosunki Kościoła i władzy administracyjno-samorządowej. Należy w pełni potwierdzić, iż dla wielu osób będzie ona cennym, chociaż spóźnionym źródłem informacji o Kościołach protestanckich oraz ich miejsca w Polsce. Tematyka ta staje się coraz bardziej popularna, na światło dzienne wychodzą nowe dokumenty i fakty opisujące bardzo skomplikowaną i trudną sytuację tych mniejszości wyznaniowych.

Nie ujmując niczego autorowi omawianej książki, Kościoły protestanckie, a zwłaszcza Kościół Ewangelicko-Augsburski na Warmii i Mazurach, muszą poczekać jeszcze na swoją szczegółową monografię.

Alfred Czesła